

oğula geçen liderlik çizgisi de Nakşibendî ailelerin bu bölgelerde günümüze kadar devam eden yaygınlığını açıklamaktadır.

Râbita hakkındaki risâlesini “mürted İranlılar” ve “lânetli hıristiyanlar”ı tel’in ile bitiren Mevlânâ Hâlid Şîler’e karşı düşmanca tavrı almıştır. Bu tavrı, Şîliğin Irak’a ve Anadolu’ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmiş, Mevlânâ Hâlid’in bu tavrını halifeleri de benimsemiştir. Şeyh Ubeydullah’ın 1880’de Urmiye bölgesindeki isyanı sadece İran yönetimine karşı bir baş kaldırı değil aynı zamanda Şîliğe karşı bir savaştır.

Eserleri. 1. *Dîvân* (Bulak 1260). Ağırıklı olarak Farsça, ayrıca Arapça ve Kürtçe şiirlerden oluşur. Bîdil ve Mîr Derd gibi Hint-İran üstatlarının etkisi altında yazılan Farsça gazellerin bir kısmı Hâlid’in hayal gücünü yansıtan inceliklerle doludur; fakat şiirlerinin sanat değeri genel olarak vasattır. Eser, ihtiva ettiği biyografik mâlumat açısından ayrıca önemlidir. Farsça şiirler, Sadrettin Yüksel tarafından *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Divan ve Şerhi* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir (İstanbul 1977). 2. *Risâle fi işbâti’r-râbita* (İstanbul 1284; Kazan 1890; Şam 1289). Eser Türkçe’ye tercüme edilmiştir (*Tercüme-i Reşehât* kenarında, İstanbul 1291). 3. *Buğyetü’l-vâcid fi mektubâtı’l-Mevlânâ Hâlid* (Şam 1334). Hâlid el-Bağdâdî’nin mürid ve halifelerine hitaben yazdığı bir kısmı Farsça, çoğu Arapça mektuplardan oluşur. Yeğeni Muhammed Es’ad Sâhibzâde tarafından derlenen eser *Mektubât-ı Mevlânâ Hâlid* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir (trc. Dilaver Selvi – Kemal Yıldız, İstanbul 1993). 4. *Risâle fi âdâbi’z-zıkr* (*Buğyetü’l-vâcid* içinde). 5. *Risâle fi âdâbi’l-mürîd ma’â şeyhih* (Kazan, ts.). 6. *Risâle fi’l-‘arîk* (Bulak 1262). 1257’de (1841) Şerîf Ahmed b. Ali tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. 7. *Cilâ’ü’l-ekdâr*. Bedir gazilerinin isimlerini ihtiva eden bir manzumedir. 8. *Ferâ’idü’l-fevâ’id*. Cibrîl hadisinin Farsça şerhidir. 9. *Vaşiyyetü’ş-Şeyh Hâlid* (İstanbul 1284). 10. *Risâletü’l-‘ikdi’l-cevheri* (İstanbul 1259; Şam 1334). Eş’arîler’le Mâtürîdîler’in kesb ve irâde-i cüz’iyye konusundaki görüşlerini inceleyen bir risâledir. Hâlid el-Bağdâdî’nin bunların dışında akaid, fıkıh ve kelâma dair birkaç sayfalık risâle, hâşiye ve şerh tarzında yazıları bulunmaktadır. Mevlânâ Hâlid’in Arapça, Farsça ve Kürtçe bütün eserleri Molla Abdülkerîm Müderris tarafından Kürtçe uzun bir gi-

rişle birlikte *Yâd-ı Merdân: Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî* adıyla yayımlanmıştır (Bağdat 1979).

Hâlid el-Bağdâdî ve tarikatı hakkında yazılan eserlerin başlıcaları da şunlardır: 1. Şeyh Osman b. Sened el-Basrî, *Aşfa’l-mevârid min selsâli ahvâlî’l-İmâm Hâlid* (Kahire 1313). Eser, Ebû Bekir el-Ahsâî tarafından *en-Neşrû’l-verdî bi-ahbâri Mevlânâ eş-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî el-Kürdî* adıyla kısaltılmıştır. 2. İbrâhim Fasîh el-Hayderî, *el-Mecdü’t-tâlid fi menâkıbi’ş-Şeyh Hâlid* (İstanbul 1292). Yakup Çiçek tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir (İstanbul, ts.). 3. Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *el-Feyzû’l-vârid ‘alâ ravzi mersiyeti’l-Mevlânâ el-Hâlid* (Kahire 1278). M. Cevâd Siyahpûş’un yazdığı mersiyenin şerhidir. 4. Dâvûd b. Şeyh Süleyman b. Cîrcîs (George), *Müselli’l-vâcid ve müşirü’t-tevâcüd fi taştîri mersiyeti Mevlânâ Hâlid*. İbn Âbidîn’in yazdığı mersiyenin taştiri olup her ikisi birlikte yine İbn Âbidîn’in *Sellü’l-husâmî’l-Hindî* adlı risâlesinin sonunda basılmıştır (Dımaşk 1331). 5. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye fi’l-‘arîkati’n-Nakşibendiyye ve’l-behçeti’l-Hâlidiyye* (*Aşfa’l-mevârid*’in kenarında, Kahire 1313; İstanbul 1986). 6. Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behçetü’s-seniyye fi âdâbi’l-‘arîkati’l-‘aliyyeti’l-Hâlidiyyeti’n-Nakşibendiyye* (Kahire 1303, 1319).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Fasîh el-Hayderî, *el-Mecdü’t-tâlid fi menâkıbi’ş-Şeyh Hâlid*, İstanbul 1292, s. 33; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâ’îku’l-verdiyye*, Kahire 1306, s. 224-228; A. Hourani, “Skaikh Khalid and the Naqshbandi Order”, *Islamic Philosophy and the Classical Tradition* (ed. S. M. Sten v.dğr.), Oxford 1972, s. 89-103; M. van Bruinessen, *Agha, Skaikh and State*, Utrecht 1978, s. 281-296; Abdülkerîm-i Müderris, *Dânişmendân-i Kürd der Hîdmet-i ‘İlm u Dîn*, Tahran 1369 hş., s. 142-145; Halkawt Hakim, “Mawlânâ Khâlid et les pouvoirs”, *Naqshbandis* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), İstanbul 1990, s. 361-370; M. Mutî’ el-Hâfîz – Nizâr Abâza, “Ulemâ’ü Dumaşk ve a’yânühâ”, Dımaşk 1412, I, 298-335; Nizâr Abâza, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî*, Dımaşk 1994; M. Raûf Tevekkülî, *Târîh-i Taşavvuf der Kürdistân*, Tahran, ts., s. 196-225; Abbas el-Azzâvî, “Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî”, *Mecelletü’l-Mecma’i’l-İlmiyyi’l-Kürdî*, I, Bağdat 1973, s. 696-727; a.mlf., “Hulefâ’-i Mevlânâ Hâlid”, a.e., II (1974), s. 182-221; Butrus Abu-Manneh, “The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya-Khâlidiyya: in the Ottoman Lands in the Early 19th Century”, *Isl.*, XXII/1-4 (1982), s. 1-36.

 HAMİD ALGAR

HÂLİD b. BERMEK

(خالد بن برمك)

(ö. 165/781-82)

Abbâsîler devrinde çeşitli makamlarda bulunan Bermekî ailesinin bir hânedan haline gelmesini sağlayan devlet adamı (bk. BERMEKİLER).

HÂLİD b. BÜKEYR

(خالد بن البكير)

Hâlid b. el-Bükeyr b. Abdiyâfil el-Leysî el-Kinânî (ö. 3/625)

İlk müslümanlardan.

Mekke’de doğdu. Bazı kaynaklar babasının adını Ebû’l-Bükeyr olarak kaydetmektedir. Câhiliye döneminde dedesi Abdüyâfil’in, Hz. Ömer’in dedesi Nüfeyl b. Abdüluzzâ el-Adevî ile yaptığı barış sebebiyle Adevî nisbesiyle de anılır. Kardeşleri Âkl b. Bükeyr, Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerinde bulunup Yemâme’de şehid düşen Âmir ve Mısır’ın fethinde bulunan İyâs ile birlikte Dârülerkam’da Hz. Peygamber’e biat ederek müslüman oldular. Ailece Medine’ye hicret eden ilk muhacirler arasında yer alıp ensardan Ebû Lübâbe Rifâa b. Abdülmünzir’in evinde ikamet ettiler. Hz. Peygamber, Hâlid ile ensardan Zeyd b. Desine arasında kardeşlik bağı (muâhât*) kurdu.

Hâlid b. Bükeyr, hicretten on yedi ay sonra (Receb 2/Ocak 624) Bedir Gazvesi öncesinde, Kureyşli müşriklerin kervanlarını gözetlemek amacıyla Resûl-i Ekrem’in Abdullah b. Cahş kumandasında Nahle’ye gönderdiği Batn-ı Nahle Seriyesi’nde bulundu. Bedir ve Uhud savaşlarına katıldıktan sonra hicretin otuz altıncı ayında (Safer 3/Ağustos 624) Adel ve Kâre kabilelerinin isteği üzerine onlara dini öğretmek için Hz. Peygamber tarafından gönderilen sahâbîler arasında yer aldı. Ancak bu sahâbîler, Hüzeyl kabilesinin topraklarında bulunan Recî’ kuyusuna vardıklarında Hüzeyl, Adel ve Kâre kabilelerine mensup bir grubun hücumuna uğradılar. Çarpışmalar sırasında Âsım b. Sâbit, Mersed b. Ebû Mersed ve Muattib b. Ubeyd gibi arkadaşlarıyla birlikte Hâlid de henüz otuz dört yaşında iken şehid düştü (bk. RECİ’ FACİASI).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Muvatta', "Talâk", 37, 39; İbn İshak, *es-Sire*, s. 125; Vâkudî, *el-Megâzî*, I, 19, 145, 156, 355; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 260-261; II, 477, 601-602, 684, 714; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 55; III, 388-390; İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 148, 239; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), II, 426; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), II, 91; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, I, 185-186; Fâsî, *el-İkdü's-semin*, IV, 261; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 402; Ahmet Önkâl, "Âkıl b. Bükeyr", *DİA*, II, 247-248.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

HÂLİD el-EZHERÎ

(bk. EZHERÎ, Hâlid b. Abdullah).

HÂLİD b. MA'DÂN

(خالد بن معدان)

Ebü Abdillâh Hâlid b. Ma'dân
b. Ebî Kerib el-Kelâî
(ö. 103/721)

Hadis ve fıkıh âlimi, tâbiî.

Kelâî nisbesinden hareketle Nişâbur'a bağlı Kelâ'da doğduğu tahmin edilmektedir. Şam ile Humus bölgelerinde yerleşmesi sebebiyle Şâmî ve Hımsî nisbeleriyle de anılmaktadır. Bir kısmından mürsel olmak üzere Muâz b. Cebel, Hz. Âişe, Ebü Hüreyre, Muâviye b. Ebü Süfyan ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbilerden hadis rivayet etti. Kendisinden de Sevr b. Yezîd, Muhammed b. İbrâhim et-Teymî, Hassân b. Atıyye ve Safvân b. Amr gibi muhaddisler rivayette bulundular.

Sika olduğunda görüş birliği bulunan Hâlid'den Evzâî, Süfyan es-Sevrî gibi muhaddisler övgü ile söz etmişlerdir. İbn Kuteybe'nin onu Kaderiyye mezhebine mensup olanlar içinde sayması (*el-Ma'ârif*, s. 625), diğer kaynaklarda böyle bir bilginin bulunmaması sebebiyle ihtiyatla karşılanmalıdır. Rivayetleri *Kütüb-i Sittet*'de yer alan ve Şamli fıkıh âlimlerinin üçüncü tabakasından olan Hâlid b. Ma'dân fıkıh sahasında da otorite idi. Halife Velîd b. Abdülmelik bir konu hakkında Hâlid'in görüşüne başvurmuş, daha sonra da bütün kadılara emir göndererek onlardan bu âlimin görüşü doğrultusunda karar vermelerini istemiştir. Yezîd b. Muâviye'nin emniyet teşkilâtında görev yaptığı, başta Mesleme b. Abdülmelik kumandasındaki İstanbul muhasarası olmak üzere Bizans'a karşı yapılan birçok savaşa katıldığı bilinmektedir. 103 (721) yılında Şam yakınlarındaki Entartus'ta vefat eden Hâlid b. Ma'dân'ın

ölüm tarihi 104, 105 ve 108 (726) olarak da zikredilmektedir.

Hâlid b. Ma'dân zühd ve takva sahibi bir âlim olup zamanının çoğunu oruçlu geçirdi. Şöhreti sevmez, etrafına halkın toplandığını görünce hemen oradan uzaklaşırdı. Ona göre insanın ikisi maddî, ikisi mânevî olmak üzere dört gözü vardır. İnsan maddî gözü ile dünyada olup bitenleri, kalp gözü ile de âhiretle ilgili hususları görür. Allah bir kul hakkında hayır murad ettiğinde onun kalp gözünü açar; kul da gayp âlemine dair vaad edilen hususları görerek gaybda olanlardan emin olur. Yiyip hamdetmenin yiyip susmaktan daha hayırlı olduğunu söyleyen Hâlid, "Sizden birinize hayır kapısı açıldığında acele etsin, çünkü o kapının kendisine ne zaman kapanacağını bilemez" diyerek hayırda acele edilmesini tavsiye etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 455; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), s. 339; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 176; a.mlf., *et-Târîhu's-şagîr*, I, 245; İclî, *es-Sikât*, s. 142; Ebü Zür'a ed-Dimaşki, *Târîh* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1980, I, 243, 350-351; II, 694; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 625; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), VI, 530; XI, 632; İbn Ebü Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 351; a.mlf., *el-Merâsîl*, Beyrut 1402/1982, s. 52-53; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 196-197; a.mlf., *Meşâhîr*, s. 113; Ebü Nuaym, *Hilye*, Beyrut 1387/1967, V, 210-221; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrevî), VI, 189-205; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 270; IV, 474; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb* (Zekkâr), VII, 3101-3111; Mizzî, *Tehezibü'l-Kemâl*, VIII, 167-173; Zehebî, *el-İber*, I, 96; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, IV, 536-541; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 101-120*, s. 71-73; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 93; Alâî, *Câmü't-tahşîl fi ahkâmü'l-merâsîl* (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Seleff), Beyrut 1407/1986, s. 171; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 263; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 230; İbn Hacer, *Tehezibü't-Tehezib*, III, 118-120; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 252; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 126; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 340; Abdülgaffâr Süleyman el-Bündarî v.dğr., *Mevsû'atü ricâlü'l-kütübî't-tis'a*, Beyrut 1413/1993, I, 435.

ALİ TOKSARI

HÂLİD b. SAFVÂN

(خالد بن صفوان)

Ebü Safvân Hâlid b. Safvân b. Abdillâh
b. Amr et-Temîmî el-Minkârî
(ö. 135/752-53)

Belâgatıyla ünlü hatip.

Aslen Basralı olup hatipleriyle tanınan bir aileden gelmekteydi. Dedelerinden Ehtem'e nisbetle İbnü'l-Ehtem diye de anılır. Bilhassa Abdülmelik b. Mervân,

Ömer b. Abdülazîz ve Hişâm b. Abdülmelik gibi Emevî halifeleriyle Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Bilâl b. Ebü Bürde ve Yezîd b. Mühelleb gibi bazı valilerin ve Abbâsî Halifesi Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın edebî meclislerinde bulunmuş, bu meclislerde Şebîb b. Şeybe, Ebreş el-Kelbî, Vâsıl b. Atâ ve Ferezdak gibi zamanın hitabet ve belâgat ustaları ile edebî münazaralar yapmıştır. Büyük bir maharetle karşısındakini alt edebilen Hâlid vezir, tesirli ve aynı zamanda nasihat veren sözlerini halifelere bile söylemekten çekinmemiştir. Nitekim Ömer b. Abdülazîz'i etkili nasihatıyla ağılatmış, Hişâm b. Abdülmelik'in makamı ile gururlanmasını açıkça tenkit etmiştir. Ayrıca tarihî olayları, şiirleri, vezir hitabeleri rivayet etmekle şöhret bulmuş ve kendisinden Şebîb b. Şeybe, Yûnus b. Habîb gibi şahsiyetler rivayette bulunmuştur (İbnü'l-Adîm, VII, 3064). Hâlid, hitabet gücü ve belâgatı sayesinde sanatlı nesirde, seciyle örülü taklidi imkânsız vezir ve nükteli sözler söylemiş ve bunlar nesilden nesile aktarılmıştır. Onun hakkında Ebü'l-Hasan el-Medâinî'nin *Kitâbü Hâlid b. Şafvân*, Abdülazîz b. Yahyâ el-Cülûdî'nin ise *Kitâbü Aḥbâri Hâlid b. Şafvân* adıyla birer monografi yazdıkları kaydedilir (İbnü'n-Nedîm, s. 104, 115).

Hâlid b. Safvân'ın, zaman zaman dil hatası yaptığı, ayrıca söylemek istediği bir şeyi tam anlamıyla ifade edemediği yolunda bazı eleştirilere mâruz kaldığı belirtilmiştir. Bu husus, belki de onun çevresindekilerle dostluk kuramayışından kaynaklanıyordu. Överken de yererken de ölçülü davrandığı için kimsenin öfkesini üzerine çekmemişse de muhtemelen aşırı cimriliği yüzünden dost edinmemiştir. Bu huyu sebebiyle, Câhiz'in *el-Buḥalâ'*sında geçen cimrilere dair fıkrâ ve hikâyelerin kahramanlarından biri olmuştur. Müberred, Hâlid'in şair olmadığını belirtmesine karşılık (*el-Kâmil*, II, 559) İbnü'n-Nedîm onu şairler arasında saymış, Câhiz de şiirinden parçalar nakletmiştir (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 32). Adı Basra'daki Hâlikiye Kanalı'na verilmiş olan Hâlid b. Safvân, Basra Valisi Bilâl b. Ebü Bürde'nin işkencelerine mâruz kalmış ve yaşlılığında gözlerini kaybetmiştir.

Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî, Hâlid b. Safvân hakkında *Hâlid b. Şafvân et-Temîmî: ḥayâtühü aḳvâliühü ḥuṭabühü eş'arühü* (Bağdat 1410/1990; Beyrut 1411/1991) adıyla bir kitap yazmış, Jaakko Hämeen-Anttila da çeşitli eserlerden derlediği bazı sözlerini onunla ilgili makalesinin sonuna eklemiştir (bk. bibl.).